

ETIMOLOGIA UNITĂȚILOR FRAZEOLOGICE ÎN DICȚIONARELE LIMBII ROMÂNE

1. Introducere

Precizăm faptul că, în textul de față, folosim termenul *etimologie* (într-o relație sui-generis cu *biografie și motivație*), în accepțiunea cea mai largă, cea atribuită cândva de Hasdeu, pentru care în această preocupare a lingvisticii se încadrează demersurile consacrate evoluției tuturor faptelor de limbă (numită de savant *derivate*) și reconstituirii lor, din perspectiva raporturilor dintre cauză și efect, de la sunete la structuri sintactice, și ținând seama și de datele ce depășesc însăși sfera propriu-zisă a lingvisticii (Hasdeu 1972: 13-24). Sensul intervenției lui Hasdeu era, așadar, depășirea accepțiunii „rudimentare” pe care o avusese termenul „cu sute și chiar mii de ani înainte de nașterea lingvisticii”, anume aceea de căutare și găsim doar a originii cuvintelor (p. 13); în acest domeniu se înscrie și cercetarea semantică (numită de Hasdeu *ideologică*, în sensul larg, de referire la relația dintre idei).

1.1. Această viziune a fost comentată și dezvoltată de Theodor Hristea, în articolul *Din problemele etimologiei frazeologice românești*, proiectând-o în domeniul cercetării frazeologiei; pentru Hristea, de exemplu, care pornește de la Hasdeu, „tot etimologie ori și etimologie (subl. n.) în accepția cea mai cuprinzătoare a acestui concept” se face și atunci „când explicăm nașterea unei locuțiuni sau expresii” (Hristea 1972: 123), un punct de vedere asupra căruia autorul citat a revenit în mai multe rânduri. Obiectul analizelor lui Hristea din articolul menționat îl constituie, însă, frazeologismele de un tip pe care, pentru scurtarea exprimării, le vom numi „sintagme”, discutate de autor în secțiuni ce se referă la „etimologie multiplă” (pentru *modul lunar, război rece, dar și cot la cot, mare de sânge* etc.), respectiv la „calcuri totale și parțiale” (pentru numeroase construcții). Or, în cele mai multe astfel de cazuri, originea, etimologia construcțiilor respective devine, în urma studiului, evidentă, după cum tot ca o evidență se impune indicarea, în dicționare, a sursei împrumutului.

Demersul de față are în vedere o cu totul altă categorie de frazeologisme, și anume expresiile idiomatiche, idiotismele, aspect asupra căruia ne-am oprit dat fiind faptul că importante lucrări recente, cu preocupări de repertoriere sau chiar de sinteză, se țin, totuși, la distanță de *etimologia frazeologiei*. Or, perspectiva istoriei limbii române, prezentă la Hasdeu sau Vasile Bogrea și ilustrată exemplar de Eugen Coșeriu în cadru romanic, atestă faptul că însăși moștenirea din latină în materie de expresivitate depășește cu mult reprezentările despre un idiom „cu-ndemnuri pentru vite”, enunțuri figurate romanice care se regăsesc și în dacoromână reflectând subtilități, la nivelul competenței expresive.

Este destul să amintim, de exemplu, că Hasdeu, (și) ca lexicograf, s-a ocupat de proveniența a numeroase frazeologisme, de diferite tipuri, printre care „zile albe”, numind „zilele fericite”, pentru care evocă posibilitatea moștenirii din latină (explicație citată în DA 1913, s.v. *alb*), „a-și găsi bacăul”, „adânci bătrâneți” (care ar însemna „vârstă încovăiată”, ca un corespondent semantic al lat. *curva senecta*), „a da bani de ciubote – a plăti ciubotele” (ce aparțin dreptului cutumiar românesc, „obiceiului pământului”), „a jura pe barbă”, „a făgădui marea cu sarea”, „a da bani de miere” (citată în același volum din DA), „a pescui în apă tulbure” (expresie în legătură cu originea căreia Hasdeu exprimă o îndoială: „a pescui în apă tulbure pare a nu fi poporană, ci un împrumut nou de la francezi”), „a urmări pe cineva până-n pânzele albe” („pânza albă” simboliza „mormântul”, idee ilustrată prin versuri dintr-un bocet din Moldova:

„Pânza albă și frumoasă,/Frumoasă și de matasă/Și scândură prea aleasă,/Să fie mortului casă”),

„bani gata”, „a încăleca pe-o șă” (considerată „o veche moștenire latină”; făcând

comparația cu numele narațiunilor similare din vechea italiană, *novella a cavalo* „povestire de-a-n-călarele”, savantul propunea o descendență din epoca romană) etc., majoritatea ca obiect al redactării unor articole din *Etymologicum Magnum...*, dar și editând „cuvintele din bătrâni”.

Numeroase sunt incursiunile în „biografia” expresiilor pe care le face Vasile Bogrea, un alt lexicograf – colaborator al lui Pușcariu la Dicționarul Academiei (seria veche); printre acestea: „**a bate berbunca**”, „**a nu ști nici o iotă**” (după numele unei litere grecești, deosebit de „firavă” grafic, *iota* [i]), „opt, cu-a brânzei” [*nouă* este un adaos], „**a trage butucul**”, „**a lua ochi de fiară**” (raportare la formula juridico-consuetudinară, latinească, *caput lupinum gerere*, ce se referea la fugarul care, scos de sub protecția legilor, se retrăgea în pădure și era hăituit asemenea lupului, a fiarelor sălbătice), „**a arde la ficați**” (existența aceleiași forme mentale la romani: „quid referam, quanta siccum iecur ardeat ira” - Juvenal), „**a fi slab de înger**”, „**frumos de muc** = frumos de frunte”, „**a căuta nod în papură**” (s-a sugerat ipoteza moștenirii acestui context figurat direct din latină: „a căuta sau găsi nod în papură e, din cuvânt în cuvânt, lat. *nodum in scirpo quaerere*”), „**ortus, mortus**” (cf. „a da ortul popii”), „**a lua cu otuzbirul**”, „**a fierbe piatră scumpă**”, „**(a urmări) până-n pânzele albe**” (cu trimitere la vechile inscripții creștine, în care apărea frecvent expresia *in albis decessit*), „**a trage sforile**”, „**a da în stambă**”, „**a umbla teleleu**”, „**luna lui traistă goală**”.

Contribuții fundamentale în acest domeniu are Eugeniu Coșeriu, în studii de sinteză de largă și profundă erudiție, cum sunt *Balkanismen oder Romanismen? Methodisches zum sog. «Balkansprachbund»*, München, 1982, „*Ein Weib ist ein Weib*”, afr. *femme que femme*, rum. *femeia ca femeia*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1979, *Sp. NO CABE DUDA*, rum. *NU ÎNCAPE ÎNDOIALĂ*. Zur Notwendigkeit einer vergleichenden romanischen Phraseologie, Stuttgart, 1987, „*Tenir Dieu par les pieds*”, 1979 ș.a.

1.3. Preocuparea noastră pentru această temă (și cunoașterea situației) este în legătură (și) cu redactarea dicționarului nostru de expresii, intitulat, la a doua ediție, din 2001, *Până-n pânzele albe. Expresii românești. Biografii – motivații*, în care, pe lângă monumentală culegere de *Proverbe ale românilor* publicată de Iuliu Zanne și principalele dicționare ale limbii române, am luat în considerație contribuțiile importante la care ne-am referit, ca și altele, ai căror autori sunt A. Philippide, Lazăr Șăineanu (*Influența orientală asupra limbii și culturii române*, 1900), Sextil Pușcariu, lexicografii I.-A. Candrea și August Scriban, Iorgu Iordan (în primul rând, *Stilistica limbii române*, 1975), Al. Graur, G. Tohăneanu, Florica Dimitrescu, Th. Hristea, și, venind din alte direcții, Gh. Ghibănescu, I.C. Chițimia, Gh. Vrabie sau H.H. Stahl ș.a.

Tuturor acestor autori le datorăm nu numai clarificări privind geneza și evoluția stilistică, ci chiar semnalarea unor expresii. Astfel de preocupări duc inevitabil, dar benefic, la istoria limbii, a diferitelor elemente și structuri ale vocabularului acesteia. Or, dacă, după cum scria Constantin Noica, „orice cuvânt este o uitare”, situație din care poate fi scos, deoarece cuvântul vechi, expresiv, „trebuie să aibă biografie, adică trebuie să i se fi întâmplat ceva” (Noica 1987: 7, 202), atunci „întâmplările” din viața idiotismelor, cele mai multe adevărate relice ale „amneziei sociale” (H.H. Stahl), păstrate adesea infidel în memoria limbii, prezintă un interes sporit, mai ales când reflecțiile despre sensul lor sunt rezultatul unor confruntări de spații geopolitice și culturale, consemnate de călători străini prin Țările Românești (Bandinus, Del Chiaro), dar și de un transilvănean ce trece în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea la sud de Carpați (I. Codru Drăgușanu).

Există o foarte bogată literatură de profil în acest domeniu; de exemplu, din literatura franceză de specialitate, ne putem referi la o lucrare clasică de teorie, a lui Pierre Guiraud, *Les locutions françaises* (1973), ca și la câteva dicționare: Maurice Rat, *Dictionnaire des locutions françaises* (1973), sau Claude Duneton, *La puce à l'oreille. Anthologie des expressions populaires avec leur origine* (1979). Lucrări de referință germane: Kurt Krüger-Lorenzen, *Das geht auf keine Kuhhaut – „asta nu încapă nici pe o piele de vacă”*, cu sensul de ‘a întrece măsura (oricărei previziuni)’, ‘a fi de nedescris’, cu subtitlul „*Deutsche Redensarten und was dahinter steckt*” (așadar „și ce se ascunde, ce se află îndărătul acestora”, 1960); Lutz Röhrich, în *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* (1994) ș.a.

2. Stadiul actual în lexicografia românească

În dicționarele românești, și avem în vedere în primul rând Dicționarul Academiei (DA și DLR), indicarea etimologiei frazeologismelor pare să fie o preocupare facultativă. În principiu, se indică proveniența din diferite limbi străine a frazeologismelor de tip „construcții”, de regulă a celor transparente. Câteva exemple:

în DA 1940, s.v. *cale*, se indică sursa pentru *cale ferată*: după fr. *voie ferrée*; sau, în DLR 1986-1994, partea 1, s.v. *scândură*: *scândură de scăpare* sau *de salvare*, „calc după fr. *planche de salut, planche de sauvetage*”.

2.1. În unele cazuri, apare un anumit tip de trimiteri și pentru expresii propriu-zise; de exemplu,

în DLR 1965-1968, s.v. *moară*, găsim „(Livresc) *a se bate* (sau *a se lupta*) *cu morile de vânt* = (cu aluzie la personajul Don Quijote din cartea lui Cervantes) a întreprinde acțiuni inutile, ridicole; a se lupta cu dușmani ireali”,

exact la fel cum este prezentată expresia respectivă, de exemplu, și în TLFi

(„[P. allus. à un épisode célèbre de *Don Quichotte* de Cervantès] *Attaquer, se battre contre des moulins; partir en guerre contre des moulins à vent. Se battre contre des fantômes, des ennemis imaginaires, se forger des chimères*”).

Ceea ce lipsește în DLR este însă faptul că nu se precizează că expresia în discuție nu a fost creată pe teren românesc, ci a fost tradusă, probabil chiar din franceză (citate din Camil Petrescu și, în formă parafrazată, din Vasile Alecsandri), dar nu sunt de exclus nici alte „modele”, formula având circulație internațională; vezi, de exemplu,

engl. *to tilting at windmills*, cu trimitere expresă: [„from the episode in *Don Quixote* by Cervantes in which the hero attacks windmills under the illusion that they are giants]: an imaginary wrong, evil, or opponent - usually used in the phrase *to tilt at windmills*” (Merriam-Webster); germ. „gegen Windmühlen kämpfen ... es ward von der Donquichotterie und den Windmühlen ... gesprochen” (Grimm), it. „combattere contro i mulini a vento” (TLIO) etc.

2.2. O cu totul altă situație constatăm în cazul unor frazeologisme, evident culte, care au ca suport lexical termenul **mănușă**. Cităm după DLR 1965-1968,

s.v. *mănușă*: „Expr. *a umbla* (sau *a se purta* cu cineva) *cu mănuși* = a se purta cu atenție și îngăduință, cu multă politețe (față de cineva). DICȚ. *a arunca* (cuiva) *mănușa* = a provoca pe cineva la duel; p. gener. a provoca pe cineva; *a ridica mănușa* = a primi provocarea (cuiva) la duel; p. gener. a primi provocarea (cuiva)”.

Pentru comparație, trimitem la TLFi, unde în primul rând, se face distincția între categoriile «propriu» (planul realităților) și «figurat» (planul expresivității): A. „[Le suj. désigne un chevalier] *Jeter le gant. Jeter le gantelet aux pieds de son adversaire pour le défier au combat. Relever ou ramasser le gant. Accepter le défi*”. B. „*Au fig. [P. réf. à cette coutume] Jeter le gant, jeter le gant à la face de qqn. Lancer un défi à quelqu'un*”

(N.B. În DLR, pare a fi în aceeași situație cu „**a arunca cu căciula în câini**”!). Și, mai departe:

„*Prendre qqc. avec des gants. Prendre quelque chose avec précaution, avec douceur. Ne pas mettre ou ne pas prendre de gants (avec qqn). Agir ou parler sans précaution, sans ménagement. Mettre ou prendre des gants, prendre des gants avec qqn*”.

Să notăm, în treacăt, că un corespondent identic lexical pentru **a arunca cuiva mănușa** există, de exemplu, și în engleză: *to throw down the gauntlet to smb.*; cf. și *to handle smb. with kid gloves* pentru „a umbla/a se purta cu mănuși cu cineva”.

2.3. Nu mai puțin concludent este cazul sintagmei **sânge rece**. În DLR 1975, s.v. **rece**, pentru locuțiunea adjectivală și adverbială **cu sânge rece** găsim explicația „cu calm, cu prezență de spirit” (citate din „Curierul românesc”, 1848, Negruzzi, Bolintineanu,

Maiorescu). Nu apare niciun „marker” privind proveniența formulei (măcar de tipul „livresc” – ca la *a se bate cu morile de vânt*, respectiv „Dicț.”, ca la *a arunca cuiva mânășă*; sintagma din limba română este însă un calc, după fr. *sang-froid*, preluat ca atare în engleză: „*sang-froid*: Etymology: French *sang-froid*, literally, cold blood” (Merriam-Webster); cf. și germ. *kaltblütig* (adj.) „cu sânge rece”. Or, după DLR, formula pare să aibă același statut ca și loc. adv. **cu gura rece** „fără a mânca sau a bea ceva”. În aceeași ciudată situație se află chiar sintagma **război rece**, discutată etimologic pe larg de Theodor Hristea, care a făcut parte din comisia de etimologii a tomului respectiv (!).

3. O proiecție de teorie a limbii privind evaluarea frazeologismelor din perspectiva etimologiei

Paralelismele lexicale și în ceea ce privește enunțurile constatate anterior impun referirea la problema „universalilor lingvistice”, cu trimitere la exegeza coșeriană. Așadar, existența unor idiotisme comune mai multor limbi, ca material lingvistic și având aceeași valoare metaforică, poate fi evaluată sub semnul „universalilor frazeologice” (în legătură cu bibliografia problemei, cf. și Dobrovolskij 1988). Menționăm faptul că Eugeniu Coșeriu nu a vorbit despre „universalii frazeologice”; am formulat acest concept mai ales în dicționarul de expresii amintit, dar punctul nostru de plecare, aplicat în diverse contribuții, este teoria coșeriană privind „universalii lingvistice” (UL), pe care o prezentăm rezumativ în cele ce urmează, după precizări pe care le-a adus savantul citat în interviul-maraton intitulat, editorial, *Lingvistica integrală* (Coșeriu 1966: passim).

3.1. Bazele acestei teorii au fost formulate de Eugen Coșeriu în comunicarea *Les universaux linguistiques (et les autres)*; cf. Coșeriu 1974; recent, a apărut traducerea textului, sub titlul *Universalii limbajului și universalii lingvisticii*; cf. Coșeriu 2009: 73-111). UL sunt

„fapte care se află în toate limbile, sau în toate limbile cunoscute, sau care sunt posibile în toate limbile” (Coșeriu 1996: 141).

În ceea ce privește clasificarea acestei categorii lingvistice (spre deosebire de „universalitatea ca generalitate istorică”), autorul face distincții pe mai multe planuri: universalii *necesare* (sau *absolute*), *posibile* și *empirice*, iar, pe de altă parte, universalii de *funcționare* și de *desemnare* (Coșeriu, 1996: 41-45). Pentru tema de față, ne interesează universalii de „desemnare”, categorie pe care o coroborăm cu aceea de universalii *stilistice* (din punctul de vedere al domeniului lingvistic în care se manifestă), având ca rezultat *metafora*, pe baza căreia, în toate limbile, se produce schimbarea sensului (dată fiind acțiunea *analogiei*).

3.2. Din perspectiva funcției denominative a metaforei, trebuie să ne referim, însă, și la teoria coșeriană a relațiilor dintre limbaj și cultură, definite în paragraful despre „bazele raționale”, în cadru social, ale acestor relații (din studiul privind *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*; Coșeriu 1994). Este vorba de trei sensuri diferite pe care le presupune această relație: mai întâi, limbajul însuși este forma primară a «culturii», a obiectivării creației umane (a „spiritului creator” – sens care justifică lingvistica în sine); în al doilea rând, limbajul „reflectă cultura nonlingvistică”, fiind „actualitatea culturii” (după Hegel), prin urmare exprimă cunoașterile, ideile și judecățile despre realitatea cunoscută; în sfârșit, „nu se vorbește numai cu ajutorul limbajului”, adică al „competenței lingvistice”, ci și prin intermediul „competenței extralingvistice”, adică prin „intermediul cunoașterilor, ideilor și judecăților despre «lucruri»”. Dat fiind faptul că această „cunoaștere a lumii” nu numai că influențează expresia lingvistică, ci o și determină într-o oarecare măsură, cultura nonlingvistică și competența extralingvistică „asigură justificarea rațională a etnolingvisticii” (Coșeriu 1994: 139).

3.3. Pornind de aici, cercetarea funcției denominative a metaforei, ca studiu etnolingvistic aplicat mai multor limbi, trebuie să aibă în vedere universalii „de mentalități” comune vorbitorilor unor limbi diferite, în funcție de cele două categorii de idiotisme (termen folosit în sensul cel mai larg) la care ne-am referit anterior (Dumistrăcel 1980: 136-138): „coppii ale realității” și „imaginare”. Dacă ținem seama de „cunoașterea lumii” în cele două ipostaze

prezentate mai sus, pentru expresiile, din diverse limbi, aparținând unor „familii” diferite, identice ca sens și identice sau foarte asemănătoare ca material lingvistic, trebuie să avem în vedere, în primul rând, idiotismele din categoria „copii ale realității”, care reflectă în special ocupații primordiale comune diferitelor populații în aceleași stadii ale evoluției economice și social-culturale (cules, pescuit, vânatoare, cultura pământului, creșterea animalelor etc.). Pentru identitatea (ori similitudinea) formelor lingvistice „expresive” în asemenea cazuri, nu se justifică explicația prin „împrumut” (ca manifestare a aculturației); constatările, simple, de la baza unor parimii de exemplu, au fost la îndemâna oricărui vorbitor cu spirit de observație, iar transpunerea lor în plan figurat nu a presupus, nici ea, asimilarea altor culturi. Ne referim la formule ce aparțin, în mod normal, „limbilor funcționale” ale vorbitorilor oricăruia dintre idiomele respective, aceasta fiind baza „poligenezei”.

În această ordine de idei, concludentă este situația formulei expresive românești „a pescui în apă tulbure”, pornind de la o practică obișnuită a pescarilor de oriunde, ce are corespondente perfecte sau asemănătoare în numeroase limbi; iată o prezentare ad-hoc (rezumând discuția din Dumistrăcel 2001: 316):

- (1) „Pescuitul în ape tulburi”:
 rom. *a pescui în ape tulburi*;
cine seacă balta prinde pește;
apa tulbure e bucuria pescarilor;
nebunul tulbură și înțeleptul pescuiește;
 fr. *pêcher en eau trouble*;
l'eau trouble fait le gain du pêcheur;
 sp. *a rio buelto ganacia de pescadores y pescadoras*;
en el agua turbia haze buen pescar;
 germ. *in trüben Wasser ist gut fischen*;
 engl. *it is good Fishing in troubled Waters*;
 rus. *ловить (удить) рыбу / рыбку в мутной воде*;
 sued. *fiska i grumligt vaten*;
 finl. *kalastella sameassa / vedessä*.

Față de sursa mai sus indicată, în tabel am adăugat (după Deroy 1956: 223) corespondentele din suedeză, *fiska i grumligt vaten*, și finlandeză, *kalastella sameassa/vedessä*. Dar, evident, la nivelul general al inventarului mijloacelor expresive ale limbii, nu este exclusă preluarea, prin traducere, de către scriitorii influențați de cultura și limba franceză, de exemplu, chiar a expresiei respective și din această limbă; așadar, ținem seama de posibilitatea considerării problemei etimologiei multiple și în ceea ce privește frazeologia (perspectiva variației diastratice și/sau diafazice).

Pe de altă parte, pentru situații asemănătoare, trimitem și la discuțiile în legătură cu expresiile și sintagmele-metafore **a fagădui marea cu sarea, bani gheață, a pune banii jos, a fi țap ispășitor, a da pielea popii, a-i roade (cuiva) urechile** (Dumistrăcel 2001: passim).

Comparația interlinguală de acest tip poate fi extinsă pe baza câtorva exemple similare, pe teme diverse:

- (2) „Culcatul devreme”:

rom. *a se culca odată cu găinile*;
 fr. *se coucher avec les poules*;
 germ. *mit den Hühner zu Bett gehen*;
 rus. *ложиться с курами* (cf. Dumistrăcel, 2001: 155-156).

- (3) „Calul de dar”:

rom. *calul de dar nu se caută de dinți*;
 fr. *à cheval donné on ne regarde pas à ses dents (à la dent, à la bouche, à la bride)*;

Iată un comentariu al zicătorii, copiat identic după internet; este un fel de concurs: De ce se zice așa; ce înseamnă?:

„parce ke kan tu achetes un cheval, tu regarde ses dents. c un signe de bonne sante. mais si on te donne kelke chose, ne regarde pas son etat general. tu le prends, tu dit merci et basta”.

it. *a caval donato non si guarda in bocca;*

germ. *einem geschenkten Gaul sieht man nicht ins Maul;*

engl. *don't look a gift horse in the mouth;*

rus. *Даровому коню в зубы не смотрят.*

(4) „Ochiul stăpânului”:

rom. *ochiul stăpânului îngrașă vita;*

fr. *l'œil du maître engraisse le cheval;*

it. *l'occhio del padrone ingrassa il cavallo;*

germ. *das Auge des Herrn macht das Vieh fett;*

engl. *the master's eye makes the horse fat (~ a fat horse);*

rus. *глаз господина делает скот жирным.*

Întrucât asemenea expresii, la origine „côpii ale realității”, moralizatoare, ilustrează fenomenul „poligenezei”, este nu numai dificilă ci, în fond, chiar inutilă căutarea „direcției calcului”, pe care (descurajat, de altfel) Louis Deroy încerca să o găsească, în cazul prezenței, în mai multe limbi, a unei aceleiași metafore:

fr. *dent de sagesse*, it. *dente del giudizio*, port. *dente de siso*, germ. *Weisheitszahn*, danezul *visdomstand*, rus. *zub mudrosti*, bulg. *niădreci zubi* (pl.), magh. *bölcseség foga*, rom. *măsea de minte* (Deroy, 1956: 223).

Enunțurile din astfel de categorii se află în cu totul altă situație decât formule expresive împrumutate (și) în limba română (literară) din alte culturi, calchiate pur și simplu, simboluri ale altor realități social-culturale sau simple modele literare, cum ar fi „a arunca (cuiva) mănușa”, sau „a se lupta cu morile de vânt”. Același regim l-ar putea avea, în principiu, și enunțurile aparținând discursului repetat de sorginte religioasă, ce ar putea fi convingător atribuite acestei surse; dar „modelul” respectiv, în general, are, pentru un spațiu cultural general românesc, un impact redus în ceea ce privește o mare parte a populației, atât din cauza folosirii îndelungate în biserică a unei limbi de cult străine, cât și din cauza formației profesionale precare a marii majorități a preoților: în secolul al XVIII-lea încă, slujba religioasă se desfășura în slavonă, o limbă pe care preoții nu o înțelegeau, pe lângă faptul că mulți dintre aceștia erau analfabeți, în special în Muntenia, Oltenia și Moldova; pe vremea lui Constantin Mavrocordat, acești preoți au fost „puși la bir”, ca țărani, și au fost obligați să învețe carte sub supraveghere, „scrierea și citirea” fiind instituită ca o condiție pentru preoție (Furtună 1915: 11, 29, 151-159).

3.3. Pentru a delimita conceptul de «unități frazologice» pe baza unor enunțuri cum sunt cele prezentate anterior, trebuie să se țină seama de faptul că, dacă metafora lexicală aparține, fără îndoială, zonei „universalilor stilistice de desemnare”, transferul acestei valori asupra idiotismelor este îndreptățit de similitudinea „metaforele – cuvinte” și „metaforele – expresii idiomatice”, ca geneză, evoluție și funcționare, pe următoarele coordonate: a) trecerea de la sensul de bază, propriu, la cel figurat, „prin analogia care extinde sau generalizează o anumită notă”, un aspect al elementului referențial al formelor de exprimare a afectului și imaginației; b) trecerea lor din zona expresivității propriu-zise în cea a comunicării (ca enunțuri aparținând discursului repetat); c) intervenția accidentală asupra

formeii prin fenomenul de „etimologie populară” (vezi, de exemplu, „a da sfoară în țară”, față de „a da șfară ~ ”); d) în plan onomasiologic, existența, pentru a desemna aceeași noțiune, a mai multor termeni-metafore (de exemplu, pentru „cap”: *bostan, oală, bilă* etc.), cât și a mai multor expresii („a pune în plug/ în cârd/ în stative cu cineva” – cu substituții reprezentând efecte ale variației diastratice și chiar diafaze); e) în planul originii cuvintelor și al sintagmelor ca unități lexicale, paralelismul în ceea ce privește explicația prin „etimologie multiplă”, cu privire la expresii împrumutate (Dumistrăcel, 1980: 125-126).

Acestea sunt, în linii mari, motivele pentru care poate fi admisă o categorie semantico-stilistică de „universalii frazeologice”, ilustrată și prin exemple de expresii referitoare la alimentația omului, cu reprezentări frecvent identice, dat fiind faptul că exprimă mentaluri și comportamente generale, caracterizând specia umană.

4. În multe din astfel de cazuri, indicarea, în dicționare, a unui presupus etimon (care ar putea fi primul care îi vine în minte redactorului), este o operație inutilă, chiar falsă. Dar... frica de a nu cădea într-o astfel de capcană nu-l poate scuti pe acesta de a evalua rezultate ale aculturației, sub semnul *frazeologiei comparate* (surse: Zanne 1895-1912, sau, numai pentru arealul etnolingvistic romanic, Gheorghe 1986) și de a menționa faptul, iar, pe de altă parte, căutarea etimologiei, a originii expresiei „autohtone” este posibilă pe diferite căi, dintre care ne vom referi doar la comparația „intralingvistică”, pe baza sinonimiei frazeologice, metodă pe care o vom ilustra (din păcate) tot pornind de la insatisfacții ce pot fi semnalate pe baza unor articole din Dicționarul Academiei.

4.1. Este cazul corelației „ratate”, cum stau lucrurile în ceea ce privește seria **a citi din scoarță în scoarță, ~ din scândură în scândură, ~ doască în doască**. În DLR 1986-1994, partea 2, s.v. **scoarță**, la sensul „fiecare din cele două părți care formează învelișul unei cărți, al unui registru, al unui caiet etc., făcute, de obicei, dintr-un material rigid; copertă”, figurează expresia **a citi din scoarță în (sau până în) scoarță**, cu explicația „de la începutul până la sfârșitul unui text, în întregime”; ca sinonime, se dau expr. (înv.) **din doască în doască, din scândură în scândură**. Pentru varianta cuprinzând cuvântul *scoarță* există numeroase citate, de la Iordache Goleșcu până la Arghezi și I. Vinea. Dar, în aceeași lucrare (partea 1), la **scândură**, sub sensul general [1], „bucată de lemn cu formă și secțiune transversală dreptunghiulară...”, apare locuțiunea adverbială „(rar) **din scândură în scândură = din scoarță în scoarță**, fără vreun citat, cu trimitere doar la cuvântul bază respectiv (N.B.: după înțeles, această expresie trebuia să figureze sub sensul [2] „Numele unor obiecte, părți din obiecte etc., confecționate din scândură...”). Deoarece secțiunea *do-* pentru litera D din DLR încă nu a fost publicată, cu aceasta, „cercul” informației etimologice pare închis, dar, în fond, lucrurile nu se prezintă astfel, din două motive:

a) în dicționarul lui August Scriban, sensul corespunzător celui mai sus citat pentru *scoarță* era, de fapt, mai sugestiv formulat: „înveliș de hârtie sau de carton sau *de lemn* al unei cărți” (cu trimitere la expresia în discuție); pe de altă parte, la substantivul **doască** se indică și sensul „scoarță de carte”, pentru Transilvania (urmează expresia „a citi o carte din doască în doască”);

b) chiar printre citatele din DLR, pentru sensul în discuție există enunțuri explicite privind confecționarea din lemn a copertelor cărților vechi; iată, de exemplu, un citat din Rebreanu, „*Pe tăblia stranei, erau câteva cărți liturgice... cu scoarțe de lemn*”, respectiv din Eugen Barbu: „*[Cartea] îmbrăcată în scoarțe de lemn*”.

În sfârșit, un motiv suplimentar privind exigența explicării „materiale” a provenienței expresiei îl reprezintă faptul că redactorii volumelor din DLR dispun de întreg fișierul dicționarului, astfel că redactarea cuvintelor de la litera S putea beneficia și de datele de la cuvântul **doască**, prezentate, acum, sumar, în MDA 2003, unde, la cuvântul **doască**, expresia în discuție este consemnată după sensul [4, înv.], „copertă de carte de lemn învelit în piele” (vezi și sensul [5, reg.], „copertă de carte”), ceea ce reprezintă o „etimologie implicită”.

Punctul de plecare pentru discutarea acestui caz îl reprezintă faptul că am descoperit un citat pentru varianta expresiei analizate în care sinonimul pentru **scoarță** și **doască** este **scândură**. Este vorba de o însemnare de lectură din secolul al XIX-lea:

„Această sfâ(n)tă carte ce să tâlcuiești *Viețile Sfinților* ali lunii lui Sept(emvrie) o am citit-o și eu multpăcătosul cu agiutoriu Maicie Domnului și a tuturor sfinților din scândură în scândură, spre folosul suflitului meu, la anul de la H(risto)s 1840, av(gust). C. Emanoil” (Caproșu - Chiaburu 2009: 225).

Ar mai rămâne de identificat etimologia propriu-zisă. Deoarece aceeași formulă există și în limba rusă, *om docky do docku* (respectiv *om docku do docku*), nu este exclus ca la origine să se afle o expresie din slavona de cancelarie, „tradusă” și în românește de clericii (autohtoni) cunoscători ai slavonei.

Cu titlu de curiozitate, menționăm faptul că, dacă astăzi, în vorbirea comună, expresia „*a citi din scoarță în scoarță*” mai este folosită, sporadic, cu sensul propriu (vezi, de exemplu, pe internet:

„Cati dintre voi ati citit Biblia din scoarta in scoarta? Eu recunosc ca nu...”; /www.tpu.ro/),

varianta cu **doască**, uneori parțial desemantizată, pare să aibă o circulație apreciabilă, cu valoarea de (a citi) „amănușit”; câteva exemple după aceeași sursă:

„www.imagistica.com, un site de citit din doasca-n doasca” (/www.citynews.ro/); „Clinica Dr. Conrad Murray a fost rascolita din doasca-n doasca in cautarea celui mai mic indiciu care ar putea clarifica situatia in cazul mortii lui Jackson” (/www.atitudinea.ro/); „eu, care citesc din doasca in doasca ziarele romanesti” (/mihneamaruta.ro/;

N.B.: varianta expresiei cuprinzând cuvântul **scândură** pare a fi mai puțin folosită astăzi: pe internet nu am găsit exemple).

4.2. Problema indicării originii, a motivației în ceea ce privește apariția unei expresii ține și de încadrarea enunțului respectiv la cuvântul potrivit (în cazul omofonelor), respectiv la un anumit sens al unui cuvânt.

Ilustrăm prima situație analizând expresia **a fi taler cu două fețe**, menționând că, și pentru acest enunț, în DLR, lipsește etimologia, explicația „materială” (prin optica „Wörter und Sachen”) a valorii stilistice a expresiei; de fapt, ne aflăm și în prezența unei curiozități lexicografice. În mai multe dicționare ale limbii române; de exemplu, în CADE [1926-1931] și la Scriban (1939), prezentându-se sinonimia **taler cu două fețe = om cu două fețe**, expresia este tratată la sensul „farfurie, talger” al cuvântului de origine germană **taler**; cf. și DA (1934), s.v. *față*, cu trimitere la același sens al cuvântului *taler*.

Considerăm corectă opțiunea din volumul XI, litera T, partea a 2-a, a Dicționarului Academiei Române, serie nouă (din 1982), unde această expresie este înregistrată sub un alt cuvânt **taler**, tot de origine germană, însemnând „monedă (austriacă) de argint, care a circulat în trecut și în țările române”.

Dat fiind că o farfurie (cel puțin în mod obișnuit) nu poate avea două fețe, este sigur că trebuie să avem în vedere moneda, despre care, în mod cert, se poate spune (și) că are două „fețe”, *aversul* și *reversul*. Pe acestea sunt gravate o efigie, figura unui personaj important, respectiv o stemă, al cărei desen, frecvent, avea în compunere un vultur sau o altă pasăre răpitoare, menită să impună (cele două imagini au fost denumite la noi, popular, *cap* și *pajură*, ca alternative pentru care se putea opta când se „dădea cu banul”). Însă, deoarece este normal ca o monedă să aibă două „fețe”, pare cel puțin curios faptul ca de la această *normalitate* să se fi ajuns la semnificația de (om) „fals, prefăcut” a formulei **taler cu două fețe**, în afara cazului în care s-ar fi avut în vedere o monedă falsificată; pe de altă parte, poate să fi intervenit surpriza privitorului: „când una, când alta”.

Este însă posibil ca prin confruntarea, empirică, dintre cele două cuvinte **taler**, menționate anterior, să fi rezultat proiecția, figurată, a ideii de „absurd” și, prin extensie, „fals”, a expresiei în discuție.

Pe baza acestei imagini, a presupusei farfurii cu... două fețe, Anton Pann a compus o povestioară în versuri, ca ilustrare a zicătorii *Vicleanul este taler cu două fețe*. Anume, un meșter l-a trimis pe un băiețaș, probabil ucenicul său, să-i cumpere, separat, icre roșii și icre moi, dându-i însă un singur taler, „rudăresc, cu două fețe, prostesc”. Băcanul i-a pus icrele roșii pe taler, și l-a întrebat pe băiețaș unde să i le pună pe celelalte. Ucenicul a întors talerul, a cerut să i le pună pe cealaltă față și s-a întors la meșter. Când acesta l-a întrebat unde sunt celelalte icre, băiețașul a întors talerul ca să i le arate, astfel că și acestea au căzut pe jos. Bănuind de viclenie, băiețașul este pedepsit: „Stăpânul s-a necăjit, Îndată l-a palmuit, Zicând: vezi, minte să ții, Și păzește să ni fii Cu două fețe și tu, Ca ăst taler ce te bătu!” (în ceea ce privește optica și „tehnica” trecerii de la proverb la povestire, cf. Permyakov 1979, passim).

Așadar, de la talerul-monedă, cu două fețe, la talerul „rudăresc”, adică unul confecționat din metal, de țigani rudari, ce putea fi, eventual, folosit, succesiv, și pe față și pe dos, s-a putut ajunge la numirea cuiva prefăcut, fals și aducător de ponoase, prin expresia **taler cu două fețe**.

Evident, după plasarea corectă, sub cuvântul-titlu potrivit, a expresiei, se impunea explicația forjării acesteia, motivația prin înfățișarea, contradictorie pentru cei puțin obișnuiți cu banii *cash*, a talerului-monedă.

4.3. În ceea ce privește plasarea enunțului figurat la sensul de bază al unui cuvânt polisemantic, ne referim la expresia **a-ți mânca mălaiul**. Enunțul dezvoltat, „**ți-ai trăit traiul, ți-ai mâncat mălaiul**”, este o construcție bimembră tipică, prima parte reprezentând un adaos ce nu este exclus să constituie o explicitare contextuală ulterioară (chiar de dragul... enunțului versificat; vezi și explicația asocierii, prin „rimă”, a cuvintelor **mare** și **sare** din enunțul „**a făgădui marea cu sarea**” dată de Hasdeu, care a invocat, de asemenea, ca un argument, „armonia” fonetică din completarea enunțului: **și Oltul cu totul** (Dumistrăcel 2001: 224). Glosa din DLR 1965-1968 este una care plasează lucrurile sub semnul, liniștitor, al generalității: „se spune despre *cineva* sau *ceva* care a îmbătrânit, s-a învechit, s-a uzat”, dar o minimă perspectivă antropologică ne obligă să considerăm în această formulă reflectarea unei sentințe sociale, de factură pragmatică. Societățile „primitive” se caracterizau prin „lipsa bătrânilor” (și absența *gerontocrației*); condițiile grele de viață, mai ales de dinaintea „revoluției agrare” din neolitic, explică moravuri „dure”, ca infanticidul (pentru gurile de prisos), sinuciderea bătrânilor „care deveneau o povară pentru adulți”; de fapt, aceștia, infirmii și bolnavii, erau abandonați (Herseni 1982: 254, 379, 433).

Din astfel de rațiuni de racordare socioculturală, trebuie să observăm că expresia în discuție este greșit plasată în dicționarul citat ca ilustrând semnificația „turtă de mei, de porumb sau de alte cereale”; este vorba, fără îndoială, de sensul „făină de mei” al cuvântului **mălai** - o graminee de veche tradiție (*Panicum miliaceum*; acesta este *mălaiul* la care... *visează vrabia!*). Una dintre dovezi o constituie, mai întâi, existența expresiei **a (i se) apropia (cuiva) mălaiul de traistă** ce desemnează situația „când cineva și-a cheltuit aproape întreaga avere” (*ibidem*, sub sensul „făină de mei”, respectiv „de porumb”). Așa-numita „prăjitură făcută din făină de porumb” ar putea fi evocată, cel mult, de formula familiară formată cu verbul (**a**) **păpa**, de la Alecsandri: bătrânii „**și-au trăit traiul**” conchide un personaj din opereta *Crai nou*, completat de un altul: „**și și-au păpat mălaiul**”, ecuația fiind explicată fără urme de echivoc; „vorba ceea: pomul dacă-mbătrânește, pune-i paie și-l pârlește” (scena a doua).

Am adus, în sprijinul acestei explicații, și existența, într-o variantă a expresiei, a unui substituent lexical (eventual de adaptare la text) din proza lui Marin Preda: „Ei, hai, bătrânule, că ți-ai mâncat *tărăța*... Hai, mă, să paști iarbă verde” (animalul urma să fie ucis), ca și varianta antonpannescă a expresiei de mai sus, **a-i trece (cuiva) făina prin traistă** „a se apropia de mormânt” (*Povestea vorbii*; vezi și la C. Rădulescu-Codin, *Îngerul românului*). De altfel, într-un *Glosar* din Vâlcea (s.v. *făină*), G.F. Ciușanu explică enunțul **ți-a trecut făina prin traistă** prin „ți-ai trăit traiul”, deși pare ilustrat prin versuri populare ce particularizează decăderea în privința... nurilor:

„Fosta-i lele cât ai fost/Și-ai rămas un lucru prost” (citate în Dumistrăcel 2001: 233-234).

4.4. În sfârșit, în alte cazuri, aflarea originii pune problema recunoașterii statutului de frazeologism al unui enunț. Astfel, în DLR 1971, s.v. *nas*, la expresia „**a (nu) (-i) da nas cuiva** = a (nu) permite cuiva să fie prea familiar, prea îndrăzneț sau obraznic”, este dat ca ilustrare și un citat din Creangă:

„Dacă dai nas lui Ivan, el se suie pe divan” (din povestea *Ivan* [!] *Turbincă*).

Or, în culegerea *Proverbele românilor* a lui Iuliu Zanne, în vol. VI, în secțiunea generală *Proverbe istorice*, sunt înregistrate mai multe variante pe această temă (Zanne 1901: 169-171). Chiar numai ținând seama de sugestia dată de încadrarea de la Zanne, formula ce trimite la *Ivan* (la noi, nume generic pentru „rus”) și la comportamentul său trebuie considerată, mai întâi, o zicătoare propriu-zisă, pornind de la locuțiunea verbală expresivă. Dat fiind însă că enunțul cu particularizări s-ar părea că are un autor, pe lângă explicația istorică, pe care o găsim și într-o narațiune a lui Emanoil Hagi-Mosco, referitoare la Ion (Iancu) Văcărescu, reputat opozant al Regulamentului Organic, „zicătoarea” ar intra în categoria „cuvinte celebre”. Mai întâi, precizăm faptul că informații detaliate cu privire la manifestări ale poetului în această postură găsim, de exemplu, în bogatul studiu introductiv al lui Cornel Cîrstoiu la ediția de *Opere* Iancu Văcărescu, din 1985. Membru, în 1831, al Adunării Obștești extraordinare din Țara Românească ce discuta Regulamentul Organic, în vederea aprobării, Văcărescu a fost printre cei care au protestat față de includerea în text a unor articole care atentau la autonomia țării și, mai mult, a contestat atât amestecul unei puteri străine în elaborarea de legi pentru țară, cât și pretenția delegatului rus de a prezida ședințele *Divanului*, cum era numită, de obicei, Adunarea Obștească (vezi, și mai târziu, *Divanurile ad-hoc*), cutuma fiind ca președinția să o dețină Mitropolitul. Faptul i-a atras arestarea și exilarea la Episcopia de Argeș sau, după alte surse, la moșia sa Moțăieni (Văcărescu 1985: 20).

Bun cunoscător al evenimentelor epocii, ca istoric și genealog, memorialistul Emanoil Hagi-Mosco narează pe scurt aceleași fapte, susținând că, în împrejurările prezentate, de la poet (autor și al unor epigrame sarcastice) a rămas

„zicala *Dai nas lui Ivan / Se suie pe Divan*, datorită incidentului că, atunci când împuternicitul rus a voit să prezideze Adunarea, Ion Văcărescu l-a înlăturat cam îndrăzneț, pentru a face loc Mitropolitului, zicând că, potrivit datinelor țării, acesta este în drept să prezideze *Divanul*” (Hagi-Mosco 1995: 215).

Am avea, așadar, și un joc de cuvinte: **divanul** pe care trebuia să stea Mitropolitul și **Divanul** încălecat de reprezentantul Rusiei, un anumit statut ca enunț aparținând discursului repetat propriu-zis fiind dat de augmentarea (*adiectio*) a unei zicători prin particularizarea *Ivan* și, de asemenea, prin cea din partea a doua a formulei bimembre; pentru un eventual model al acesteia, cf., după George Barozzi, „dacă-i dai mult nas, ți se urcă în cap” (Barozzi 1872: 62, după DLR 1971, s.v. *nas*). De remarcat că, printre corespondentele din diferite limbi care ilustrează aceeași idee, selectate de Zanne (latină, toscană, engleză), pentru acest tip de insolență se face trimitere la un anumit popor numai în zicătoarea din limba spaniolă:

„Meti Gallo en mi cillero, hizose mi hijo y mi heredero”,

tradusă „Am adus un francez pe lanul meu de grâu, se făcu fiul meu și moștenitorul meu” (Zanne 1901: 170).

Față de informațiile prezentate, contrariază părerea lui Zanne cu privire la proveniența zicătorii în discuție, cu atât mai mult cu cât, în continuare, autorul se referă (și) la un proverb... rusesc:

„Originea zicerii este bulgărească. Un proverb rusesc sună astfel: *pune un țăran la masă, el va pune picerele pe masă*” (ibidem).

5. Se impune de la sine faptul că, la un anumit nivel, lexicografia românească trebuie să-și manifeste deschis opțiunea în ceea ce privește etimologia frazeologismelor (evident, depășind stadiul, „rudimentar”, la care s-a referit Hasdeu) și să procedeze consecvent în

materie. Nu putem insista, aici, asupra soluțiilor strict tehnice în ceea ce privește locul, din cadrul articolului de dicționar, unde trebuie să fie plasată explicația originii, a motivației metaforei pe care o reprezintă expresia idiomatice; probabil, ca și în cazul sintagmelor calchiate (*cale ferată*), sub forma așa-numitelor „paranteze de circulație”; soluția este, în fond, schițată prin paranteza de tip „Livresc”, cu trimitere la Cervantes, sau prin abrevierea „Dicț.” (de la *a arunca* cuiva *mănușa*), dar cu întregirile de rigoare pe care le-am discutat anterior. În prezentarea sumară a unui program privind realizarea instrumentelor de cercetare pe care le implică o corectă tratare a etimologiei frazeologismelor în dicționarul tezaur al limbii române, propunem redactarea unui dicționar istoric-explicativ, pe cât se poate complet, al expresiilor idiomatice românești (pornind de la exegezele existente, demers ce merită să fie continuat) iar, pe de altă parte, a unui dicționar de sinonimie frazeologică și a unui dicționar selectiv al calcurilor din limba română, veche, modernă și contemporană, pentru care există un important punct de plecare într-o valoroasă monografie semnată de N.A. Ursu și Despina Ursu, consacrată împrumutului lexical în procesul modernizării limbii române literare între 1760 și 1860 (Ursu-Ursu 2004) iar, pentru epoca strict contemporană, în studiile pe această temă ale lui Theodor Hristea.

Evident, operația de „etimologizare” a multor frazeologisme nu este nici lesnicioasă și chiar nici lipsită de *adevărate* riscuri (excluzându-le, prin urmare, pe cele datorate doar receptării inadecvate ori tendențioase). Dacă, în ceea ce privește metaforele „coppii ale realității”, pentru a sublinia declanșarea expresivității este adesea suficientă selectarea unei (anumite) corespondențe între planul realilor și cel al figurativului, mai ales în cazul expresiilor metafore „imaginare” cercetătorul se poate confrunta și cu dificultăți datorate „alterării” enunțului și păstrării, în memoria limbii, a unor formule... enigmistice. De aceea, în astfel de cazuri, ca și atunci când se încearcă explicarea etimologică a unor „cuvinte-problemă”, soluția propusă poate reprezenta doar o ipoteză, mai mult sau mai puțin argumentată și convingătoare, expusă în termeni care nu exclud revenirea (așadar evitând formulările categorice și... apăsate!), deoarece explicația (mai mult sau mai puțin) definitivă ar putea fi găsită chiar printr-o întâmplare (cazul relației între *Ivan* și *Divan!*).

Și în acest domeniu (dar *mai ales* în acest domeniu), atât de organic legat de socio- și de psiholingvistică, vor putea fi ilustrate valențele pe care (în interviul intitulat *Linguistica integrală*) Eugeniu Coșeriu le identifica drept marile șanse oferite de studiul limbajului din perspectiva universalității culturii și a exigențelor multiple ale cercetării lingvistice, superioară altor discipline umaniste, de reflectare a legăturilor „cu modul de a fi al omului, cu toate activitățile umane în general”, respectiv racordarea la cultura propriu-zisă și la științele culturii, istorie, literatură, filozofie, oferind un discurs de conștientizare, pe diferite planuri, și a evoluției condiției umane.

BIBLIOGRAFIE

- Baronzi, George (1872) . *Limba română și tradițiunile ei*, Galați, Nebunely și Fiii.
- Candrea, I.-Aurel, Adamescu, Gh., CADE [1926-1931]. *Dicționarul enciclopedic ilustrat; Partea I, Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I.-Aurel Candrea, București, „Cartea Românească”.
- Caproșu, I. , Chiaburu, E. , (2009). *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de..., vol. IV, 1829-1859, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Coșeriu, Eugeniu, (1966). *Linguistica integrală*. Interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Coșeriu, Eugenio (1974) . *Les universaux linguistiques (et les autres)*, în vol. *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*, Bologna, p. 47-73.
- Coșeriu, Eugen (1994) . *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, în vol. *Linguistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel, Chișinău, „Știința”, p. 129-156.
- Coșeriu, Eugeniu (2009) . *Universalile limbajului și universalile lingvisticii*, în vol. *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii, lingvistică generală*. Antologie, argument și note de Dorel Fînar, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 73-111.

- DA [Academia Română] *Dicționarul limbii române*; (1913): t. I/I, Literele A-B, București, Librăria Socec; (1934): t. II/I, Literele F-I, București, Imprimeria Națională; (1940): t. I/II, Litera C, București, Tipografia Ziarului «Universul».
- Deroy, Louis (1956) *L'Emprunt linguistique*, Paris, Les Belles Lettres.
- DLR [Academia Română], *Dicționarul limbii române* (serie nouă), București, Editura Academiei Române; (1965-1968): t. VI, Litera M; (1971): t. VII, partea 1, Litera N; (1975): t. IX, Litera R; (1982-1983): t. XI, părțile 2-3, Litera T; (1986-1994): t. X, părțile 1-5, Litera S.
- Dobrovolskij, Dmitrij (1988). *Phraseologie als Objekt der Universalienlinguistik*, Leipzig, Verlag Enzyklopädie.
- Dumistrăcel, Stelian (1980). *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Dumistrăcel, Stelian (2001) *. Până-n pinzele albe. Expresii românești. Biografii – motivații*, ediția a II-a, revăzută și augmentată, Iași, Institutul European.
- Furtună, Dumitru (1915) *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Situația ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, Editura „Neamul Românesc”.
- Gheorghe, Gabriel (1986). *Proverbe românești și proverbele lumii romanice*, București, Editura Albatros.
- Grimm Deutsches Wörterbuch „der Grimm”
(<http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/dwb/>).
- Hagi-Mosco, Emanoil (1995). *București. Amintirile unui oraș. Ziduri vechi. Ființe dispărute*, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Hasdeu, B. Petriceicu- (1972). *Ce este etimologia?*, în *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și populare a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș (ediția I: 1887-1893), vol. I, Editura Minerva, București, p. 13-24.
- Herseni, Traian (1982). *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Hristea, Theodor (1987) *Din problemele etimologiei frazeologice românești*, în „Limba română”, XXXVII, nr. 2, p. 123-135.
- MDA (2003) *Micul dicționar academic*, vol. II (D – H), București, Editura Univers Enciclopedic.
- Merriam-Webster (<http://www.merriam-webster.com/dictionary/>).
- Noica, Constantin (1987). *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, București, Editura Eminescu.
- Permyakov, G.L. (1979). *From Proverb To Folk-Tale. Notes on the general theory of cliché*, Moscow, Nauka Publishing House.
- Scriban, August (1939). *Dicționarul limbii românești*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”.
- TLFi *Le Trésor de la langue française informatisé* (<http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>).
- TLIO *Tresoro della Lingua Italiana delle Origini* (<http://tlio.ovi.cnr.it/TLIO/index2.html>).
- Ursu, N.A., Ursu, Despina (2004). *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760 – 1860). Studiu lingvistic și de istorie culturală*, vol. I și II, Iași, Editura Cronica.
- Văcărescu, Iancu (1985). *Opere*, ediție critică, studiu introductiv, note, glosar, bibliografie și indice de Cornel Cîrstoiu, București, Editura Minerva.
- Zanne, Iuliu (1895-1912). *Proverbele românilor*, vol. I – X, București, Editura Librăriei Socec (1901: vol. VI).

ABSTRACT

The author ascertains that in *Dicționarul limbii române* (The Romanian Language Dictionary), elaborated under the patronage of the Romanian Academy and published between 1913 and 2005, there is a lack of consistency in indicating the etymology of various set phrases and especially those that are loan translations of phrases from different foreign languages. Although sometimes the indications on the loans are written down, there are instances when such explanations are not available, both in the case of syntagms such as *sânge rece* (“sang froid”, literally “cold blood”), *război rece* (“Cold War”), and „cultivated” phrases, such as *a se lupta cu morile de vânt* (“to tilt at windmills”), *a-i arunca cuiva mănășa* (“to throw down the gauntlet to smb.”) etc. Our paper proposes a uniform lexicographic treatment, which presupposes the generalization of the etymology indications, both for loans and metaphorical creations of Romanian origin. Three important and necessary research tools are suggested for this purpose in the new edition of the *Thesaurus Dictionary* edited by the Romanian Academy: a historic-etymological dictionary of idiomatic expressions, a dictionary of phraseological synonymy and a dictionary of calques in the old, modern and contemporary language periods.